Belangrijk onderscheid tussen bestaande en 'nieuwe' natuur

Waterberging in natuurgebieden: kom maar op?

In Nederland wordt overal naarstig gezocht naar locaties voor het bergen van water. Omdat natuurbeheerders voorheen steeds klaagden over verdroging, valt het oog dan al gauw op natuurgebieden. Sommige terreinbeheerders laten ook niet na om in de media hun bereidwilligheid tot deelname te benadrukken: "Kom maar op met het water!" Maar de gevolgen van waterberging voor natuur worden pas duidelijk als naar echte natuur in echte gebieden wordt gekeken. Dan blijkt dat het vasthouden van gebiedseigen water voor eigen gebruik goed mogelijk is, maar dat het bergen van 'andermans' water toch wat moeilijker ligt. Als er nieuwe natuurgebieden bij kunnen komen, is echter veel meer mogelijk.

De Commissie Waterbeheer 21e eeuw heeft de trits 'vasthouden, bergen en afvoeren' tot uitgangspunt verklaard en daar een voorlopige ruimteclaim van tienduizenden hectares bij geformuleerd. Nu is het aan de provincies om hieraan concreet invulling te geven. Naarstig wordt gezocht naar ruimte voor waterberging. Ruimte die nu door anderen wordt gebruikt en waar weer anderen misschien ook al een oogje op lieten vallen.

Reden voor de Provincie Noord-Holland om samen met waterschappen, gemeenten, Rijkswaterstaat en terreinbeheerders én met subsidie van Habiforum, een studie 'Meervoudig Ruimtegebruik en Waterberging in Noord-Holland' te verrichten rond de vraag: Is het mogelijk om waterberging te combineren met bijvoorbeeld landbouw, natuur, recreatie of stedelijke ontwikkeling? WL/Delft Hydraulics en Alterra onderzochten samen met terreinbeheerders en waterschappen de mogelijkheden om waterberging te combineren met natuur in het project 'Waterwildernis'. De rapportage wordt binnenkort afgerond. Het onderzoek kan helpen bij het maken van een keuze in concrete situaties. De onderzoekers geven voorbeelden voor de binnenduinrand, droogmakerijen met boezemwateren en laagveengebieden.

Verschillende benaderingen

Het maakt uit of ergens al hoogwaardige natuur is, die kan verdrinken, verdrogen, of eutrofiëren, of dat 'nieuwe natuur' kan ontstaan op gronden die nu nog een ander gebruik kennen. Voor beide situaties moet een andere benadering gevolgd worden.

Voor bestaande natuurgebieden kan worden aangesloten bij kennis over veranderende standplaatsomstandigheden door veranderend waterbeheer en de gevolgen daarvan voor levensgemeenschappen van planten en dieren. Wat voor 'nieuwe natuur' zou kunnen ontstaan is veel onzekerder; dit vraagt een benadering die uitgaat van ecologische kansrijkdom.

Als in bestaande natuurgebieden wateroverschotten van elders worden geborgen, betekent dat inundaties met grotere diepten, van langere duur, met water van een soms slechte kwaliteit en in seizoenen waarin dat normaal niet zou optreden. Dit betekent verdrinking en eutrofiëring, doordat water met hoge nutriëntengehaltes het gebied bereikt of doordat het hardere boezemwater de mineralisatie van organische stof versnelt. Voor nieuwe natuurgebieden betekent het dat een natuurontwikkeling optreedt die past bij dynamische omstandigheden met de nadruk op nat en voedselrijk.

Als in bestaande natuurgebieden water wordt opgeslagen voor watertekorten elders - bijvoorbeeld in landbouwpolders - betekent dat langduriger inundatie in het natte seizoen, eventueel doorlopend in het droge seizoen en tevens een verdergaande (grond)waterstandsdaling in het droge seizoen. Ook dit leidt tot verdroging, met de daarbij behorende eutrofiëring en verruiging als gevolg. Voor nieuwe natuurgebieden geldt ook in dit geval dat een natuurontwikkeling zal plaatsvinden die aansluit bij dergelijke dynamische omstandigheden, met de nadruk op nat-droogwisselingen en voedselrijke omstandigheden.

Waterberging in bestaande natuurgebieden?

Bestaande natuur in Noord-Holland is veelal aangepast aan het zeer goed geregelde peilregime in polders en boezems. Decennialang zorgvuldig beheer van de vegetatie door maaien of extensieve begrazing zorgde voor een geleidelijke toename van de natuurwaarde, hetzij in de vorm van rijke (weide)vogelgebieden, hetzij in de vorm van soortenrijke vegetaties met bijvoorbeeld orchideeën. Het resultaat is dat zeer soortenrijke, maar in veel gevallen ook zeer kwetsbare, ecosystemen zijn ontstaan, die hun voortbestaan juist mede danken aan het zorgvuldige waterbeheer.

Berging van grote hoeveelheden gebiedsvreemd water in dergelijke gebieden betekent daarentegen een forse milieudynamiek. De peilfluctuaties zullen ver uitgaan boven de natuurlijke peilfluctuaties door variatie in neerslagoverschotten. De bestaande natuurwaarden zullen daar fors onder lijden. En het herstel van de oorspronkelijke natuurwaarde zal ook weer decennia van zorgvuldig beheer vereisen. Dit in tegenstelling tot intensief agrarische teelten zoals aardappelen die in het eerstvolgende jaar weer 100 procent productief zijn. Berging van grote hoeveelheden gebiedsvreemd water in bestaande natuurgebieden met hoge botanische natuurwaarden wordt dan ook ongewenst geacht. Dit geldt het sterkst voor de laagveengebieden - waar verdroging of gebiedsvreemd water tot eutrofiëring leiden - en voor de binnenduinrand - waar de gunstige invloed van kalkrijke en matig voedselrijke kwel teniet wordt gedaan. Het toestaan van natuurlijke peilfluctuaties al naar gelang het seizoen en/of de weersomstandigheden kan daarentegen wel een verbetering van de milieuomstandigheden betekenen.

In bestaande natuurgebieden waar door lage polderpeilen of gebiedsvreemd water de botanische kwaliteit sterk onder druk staat,

Dit artikel vormt het tweede in een serie van vier over het project 'Meervoudig ruimtegebruik met waterberging in Noord-Holland'. Over het deelproject 'Boeren met Water' verscheen reeds een artikel in H_2O nr. 24 van 30 november 2001. Over het deelproject 'Blauwe Contouren' kon u lezen in het laatste nummer. Het project 'Spannend Water' komt in het eerstvolgende nummer aan bod. De reeks eindigt met een samenvattend artikel in nummer 9.

kan vasthouden en berging van gebiedseigen water leiden tot een verrijking van de botanische kwaliteit. Op vergelijkbare wijze geldt dat het vasthouden van kalkrijke, mesotrofe kwel aan de binnenduinrand kan bijdragen aan een herstel van soortenrijke, kwelafhankelijke vegetaties. Hierbij staat het herstel van de oorspronkelijke waterhuishoudkundige situatie voorop. Het bestrijden van verdroging - inclusief het tegengaan van gebiedsvreemd water - is dus gebaat bij een peilbeheer dat meer aansluit bij natuurlijke fluctuaties. Dat betekent - in kubieke meters uitgedrukt - een forse bijdrage aan de totale hoeveelheid waterberging.

In tijden van hevige neerslag geldt echter dat er niet nog meer water bij kan: vol is vol. Hier is sprake van een dilemma tussen 'vaak nuttig, maar soms een nadeel (hoge peilen) versus minder natuurlijk, maar heel nuttig in tijden van nood (lage peilen)'.

Waterberging in bestaande natuurgebieden met lage botanische natuurwaarden stuit op minder bezwaren, omdat daar minder aan verloren is. Daarbij kan vooral worden gedacht aan verdroogde broekbossen, graslanden op klei zonder kwel en eutrofe rietlanden. Dan kan of een verrijking van het bestaande natuurtype optreden of een geleidelijke vervanging door een ander natuurtype.

Waterberging in nieuwe natuurgebieden

Waterberging in nieuw te ontwikkelen natuurgebieden kan een door velen gewaardeerd resultaat opleveren, mits de natuur zich kan aanpassen aan te verwachten overstromingsdynamiek c.q. uitdrogingsdynamiek. De natuur moet als het ware kunnen wennen aan de omstandigheden.

Ecosystemen van dergelijke dynamische milieus zijn relatief robuust, maar ook armer aan soorten, rijker aan aantallen en productiever. Men kan denken aan situaties vergelijkbaar met de Oostvaardersplassen in de eerste (tientallen) jaren na het ontstaan of aan natuur zoals die zich ontwikkelt in uiterwaarden.

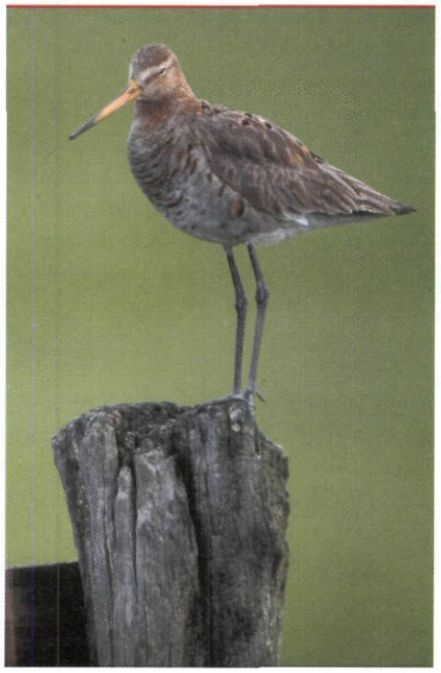
Welke natuur precies te verwachten is, is allereerst afhankelijk van de milieuomstandigheden. Noord-Holland kent - buiten de duinen en de zandgronden van het Gooi - hoofdzakelijk voedselrijke bodems en voedselrijk (boezem)water. Gegeven de berging van grote hoeveelheden water zullen zich daar ecosystemen van voedselrijke en dynamische omstandigheden ontwikkelen: eutrofe rietlanden en moerassen, struwelen en Wilgenbossen. Op hogere delen met kortere gemiddelde overstromingsduren (minder dan 50 dagen) kunnen bossen van iepen en essen ontstaan met zomereik. In veengebieden die langdurig nat zijn, kan zich een elzenbroekbos ontwikkelen. Als hierdoor hernieuwde veengroei plaatsvindt, kan het maaiveld weer langzaam omhoog komen, waarbij het milieu langzaam voedselarmer wordt en het elzenbroekbos kan opschuiven in de richting van het oorspronkelijke halfopen laagveengebied met hoogveenbulten met wilgen- en berkenstruweel.

Vogels en de betekenis van terreinbeheer

Zowel voor bestaande als voor nieuwe natuurgebieden geldt dat het terreinbeheer heel bepalend is voor de ontwikkeling van de vegetatie en het uiterlijk van het landschap. In veel gevallen zal waterberging betekenen dat het kort houden van de vegetatie door maaien of begrazing moeilijker zal worden; het is domweg te nat. Dat betekent een geleidelijke verandering in de richting van meer rietland en bos.

Dat heeft als voordeel dat de verhouding tussen boombroeders en grondbroeders onder de vogels opschuift richting boombroeders, zodat het risico op verdrinking van nesten/jongen kleiner wordt. Maar een dergelijke ontwikkeling kan ongewenst zijn in rijke (weide)vogelgebieden, in het bijzonder als daarvoor een Habitatrichtlijn of Vogelrichtlijn geldt. Nederland heeft immers een internationale verantwoordelijkheid voor bepaalde vogelsoorten, vooral van open weidegebied. Dat betekent ook dat een waterbergingsdoelstelling daar minder gemakkelijk kan worden gerealiseerd. Daar komt nog bij dat de fraaiste open veenweidegebieden van Europa in Noord-Holland liggen. Dit open landschap zal door een toename van riet en bos sterk veranderen, hetgeen vanuit cultuurhistorisch perspectief aandacht vraagt.

Grutto (foto: G. Tik, Het Noord-Hollands Landschap).

Conclusies

Kijken we nog even terug naar de trits, zoals die door de Commissie Waterbeheer 21e eeuw is geformuleerd, dan ontstaat het volgende beeld:

- Vasthouden komt dan overeen met berging van gebiedseigen water voor eigen gebruik. Het gaat daarbij om zowel neerslagoverschotten als kwelwater die worden geborgen in tijden van overschot voor perioden met tekorten. Dergelijke vormen van berging sluiten vrijwel altijd goed aan bij wat voor natuurontwikkeling gewenst is, zeker als daardoor een natuurlijker peilregime tot stand komt. Met andere woorden: berging van gebiedseigen water voor eigen gebruik is altijd goed te verenigen met natuur. Dat geldt ook voor noodsituaties. Vanuit natuuroogpunt bezien is het waterhuishoudkundig de 'eigen broek ophouden' dus goed mogelijk, waarmee een bijdrage kan worden geleverd aan het lenigen van waterhuishoudkundige problemen voor een groter gebied;
- Het 'echte' bergen van grote hoeveelheden water die van elders worden aangevoerd of voor een fors grotere omgeving vraagt een genuanceerder antwoord. Het is niet wenselijk dat de laatste 'parels' verloren gaan of in kwaliteit achteruitgaan door de berging van water van en/of voor anderen. Dan is immers weer sprake van afwenteling van problemen op de natuur; problemen die nota bene voortkomen uit landgebruik dat niet is aangepast aan de milieuomstandigheden ter plaatse. Maar deze vormen van waterberging zijn wel goed te combineren met de ontwikkeling van 'nieuwe' natuur;

Waterberging in gebieden die nu nog geen natuurfunctie hebben kan dus bijdragen aan het lenigen van de problemen van andere grondgebruikers, een verbetering van de waterhuishouding betekenen en extra natuur opleveren. ¶

dr. Frans Klijn en ir. Ellis Penning (WL/Delft Hydraulics)

Voor meer informatie: (015) 285 88 24.

De rapportages zijn te op te vragen bij Corné Nijburg (0182) 54 06 30.